

**Toerisme; Vriend of Vijand van de World
Conservation Strategy?**
Inleiding ir. J. Barkhof

Dames en heren,

Mij is gevraagd de situatie van het uitgaande Nederlandse toerisme te schetsen en daarbij in te gaan op de positieve en negatieve aspecten van het massatoerisme. Ik zal vooral aandacht schenken aan het massale toerisme naar de Alpen, het Middellandse Zeegebied en de derde wereld.

Mijn invalshoek bij deze inleiding is de ANWB, een belangenorganisatie die zich richt op verkeer, vervoer, milieu, landschap, recreatie en toerisme. Een organisatie met een brede doelstelling, op grond waarvan gestreefd wordt naar een zekere participatie in de World Conservation Strategy.

Ik heb, mede gezien het verontrustende betoog van de heer Stortebeker en de geluiden die ons op dit punt bereiken, mijn inleiding genoemd "Toerisme; Vriend of Vijand van de World Conservation Strategy?"

Naar mijn mening geeft deze titel goed aan hoe over dit onderwerp in verschillende kringen gedacht wordt.

Waarom is voor deze studiedag het thema uitgaand Nederlands toerisme gekozen? Bepalend voor deze keuze is geweest de sterke gerichtheid van het Nederlands toerisme op het buitenland en de consequenties hiervan voor de natuurlijke hulpbronnen in het buitenland.

Bij de opzet voor de Nederlandse National Conservation Strategy wordt er van uitgegaan dat naast aandacht voor de situatie binnen de grenzen van Nederland vooral ook die activiteiten in beschouwing moeten worden genomen die vanuit

Nederland plaatsvinden en gevolgen kunnen hebben voor de natuurlijke hulpbronnen van landen buiten Nederland. Een andere reden waarom het toeristisch recreatief gebeuren binnen Nederland minder in aanmerking komt om als hoofdthema te behandelen, is de situatie dat het binnenlands toerisme redelijk goed is verankerd via beleidsnota's van rijk en provincies. Het uitgaand toerisme is daarentegen een meer diffuse aangelegenheid. Zo is er bijvoorbeeld geen rijksbeleid of visie op het gebied van het uitgaande toerisme, terwijl toch veel departementen met het uitgaand toerisme te maken hebben.

Maar ook heeft het aan initiatieven ontbroken om het reiswezen en hieronder versta ik het reizigersvervoer, reisbureaus, touroperators, projectontwikkelaars, investeerders, het hotelwezen en belangenorganisaties op het gebied van het toerisme, tot een visie op het uitgaande toerisme aan te zetten. Een visie waarin niet alleen financieel-economische aspecten aan de orde zouden moeten komen maar ook meningen over het toerisme die rekening houden met het duurzaam behoud en herstel van natuur, landschap, milieu en cultuur.

Met betrekking tot het Rijksbeleid kunnen wij ons voorstellen dat het onderwerp toerisme, gezien de gezamenlijke verantwoordelijkheid die donorlanden en ontvangende landen voor het toerisme hebben, wordt geagendeerd op daarvoor in aanmerking komend internationaal regeringsoverleg. Ook kan ik mij voorstellen dat de betreffende departementen zich bezinnen over de vraag in hoeverre het wenselijk en mogelijk is, om in navolging van het Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking, voorwaarden te stellen aan toeristische ontwikkelingen en activiteiten die vanuit Nederland worden gestimuleerd of ondernomen. Ik denk aan Nederlandse investeringen in toeristische projecten, export van Nederlandse toeristische know-how, en het uitbreiden en intensiveren van het Nederlandse luchtvaartnet naar toeristische bestemmingen.

Wij zullen de op korte termijn uit te brengen Nota Toeristenbeleid van het Ministerie van Economische Zaken, op deze punten met grote interesse lezen.

De afwezigheid van een overheidsbeleid en de afwezigheid van een visie van het reiswezen op het uitgaand toerisme is opmerkelijk omdat er geweldige materiële en immateriële belangen in het geding zijn.

Wat de materiële belangen betreft wil ik wijzen op de situatie dat jaarlijks 10 miljard gulden door Nederlandse vakantiegangers in het buitenland

wordt uitgegeven. Daar staat 4 miljard aan inkomsten uit het reisverkeer tegenover, wat neerkomt op een negatief saldo van de reisverkeersbalans van 6 miljard gulden.

Op wereldschaal is toerisme - na de olie-industrie - gerekend in dollar volume, de belangrijkste economische activiteit. Wat de immateriële belangen betreft wil ik uw aandacht vestigen op de Nederlandse vakantiecultuur, waaruit blijkt dat thans 51% van de Nederlandse vakanties buiten Nederland wordt doorgebracht.

In 1986 werden van de ongeveer 11,5 miljoen Nederlandse vakanties, ruim 6,5 miljoen vakanties in het buitenland doorgebracht. Het merendeel van de buitenlandse vakanties, 98%, concentreert zich op Europa. Slechts 2% van de buitenlandse vakanties wordt buiten Europa doorgebracht. De verwachting is dat dit laatste percentage de komende jaren sterk zal stijgen. Binnen Europa concentreren zich de Nederlandse vakanties op het Alpen-gebied met 25% en het Middellandse Zeegebied met 21%.

De hoofdbestemmingen buiten Europa betreffen Afrika, het Midden-Oosten, het verre Oosten en Noord-, Midden- en Zuid-Amerika. Het aantal Nederlandse vakanties dat in derde wereldlanden wordt doorgebracht is vrij gering en bedraagt 120.000 vakanties.

In het kader van deze studiedag ontkom ik er niet aan stil te staan bij het fenomeen massatoerisme. Massatoerisme is een vorm van toerisme die zich kenmerkt door grote aantallen toeristen, die zich concentreren op een bepaalde bestemming. Vanuit natuur- en cultuurbehoudskringen wordt vaak negatief gedacht over massatoerisme, gezien de vaak desastreuze gevolgen. Bekende voorbeelden zijn de toeristische ontwikkelingen langs de Middellandse Zee, Wintersportontwikkelingen in de Alpen en toeristische ontwikkelingen in bepaalde derde wereldlanden zoals Nepal en Thailand. Het massatoerisme komt vooral voort uit het gegeven dat deze vorm van toerisme het voor veel vakantiegegers mogelijk maakt op een gemakkelijke, maar vooral goedkope wijze naar een groot aantal gevarieerde bestemmingen te reizen. Wat vroeger weggelegd was voor een kleine minderheid, ligt thans binnen de mogelijkheden van grote delen van de Nederlandse bevolking. Het gaat bij massatoerisme zeker niet alleen om de bekende massa-bestemmingen als de Costa Brava of de Côte d'Azur, maar bijvoorbeeld ook om natuur- en cultuurreizen naar Venetië, Florence en de Galapagos-eilanden. Het verschijnsel massatoerisme is realiteit en naar mijn mening binnen bepaalde

randvoorwaarden legitiem.

Met betrekking tot de effecten van het massatoerisme op ons Europees cultureel erfgoed en de oplossingen die hiervoor worden gezocht, wil ik nog ingaan op de huidige situatie in Rome, Venetië en Florence. Dit is een voorbeeldsituatie die op meer plaatsen in de wereld voorkomt. Jaarlijks worden deze steden door miljoenen toeristen bezocht.

De schoenen en handen van deze toeristenstroom dragen bij aan een grote slijtage van historische objecten die daar niet op berekend zijn zoals musea, de overal aanwezige beelden en ornamenten, pleinen, trappen en monumentale gebouwen. Op korte termijn wil men dan ook het toerisme in Italië decentraliseren; om te beginnen zullen grote tentoonstellingen en congressen niet langer meer in Venetië of Florence worden gehouden, ook zal door het openstellen van meer gebouwen het bezoek worden verdeeld. Het georganiseerde busbezoek aan Venetië wil men reguleren. Door meer bekendheid aan andere historische waardevolle steden te geven, hoopt men de druk van deze drie historische toppers af te leiden.

Ik ben van mening dat dit een goede aanpak is voor deze situatie. Over het algemeen kan het concentreren van toeristen op één plaats echter ook een goede benadering zijn, omdat juist door concentratie van toeristen en voorzieningen uitwaaiëring naar meer kwetsbare plaatsen en gebieden kan worden voorkomen. In beide situaties is de kwetsbaarheid van cultuur of natuur maatgevend om het toerisme toe te laten, te reguleren, of af te leiden. Ik hoop met de voorgaande voorbeelden duidelijk gemaakt te hebben dat men niet kan zeggen dat massatoerisme goed of slecht is. Elke situatie is anders en vraagt zijn eigen benadering.

Wanneer massatoerisme zorgvuldig wordt gepland en gereguleerd, en rekening wordt gehouden met ecologische, landschappelijke, culturele en sociale belangen, moet deze vorm van toerisme naar mijn mening mogelijk zijn en mogelijk blijven. Er zijn echter aanwijzingen dat het wereldtoerisme nog substantieel zal groeien, regulering op basis van de zo juist genoemde criteria zal dan uiterst moeilijk zijn. Na deze meer algemene benadering van het massatoerisme zal ik zoals beloofd, nader ingaan op het toerisme naar landen rond de Middellandse Zee, de Alpen en de derde wereld. Deze gebieden zijn in het kader van de World Conservation Strategy en in engere zin de Nederlandse National Conservation Strategy belangrijk, omdat enerzijds de toeristische druk

groot is en anderzijds deze gebieden ecologisch en cultureel waardevol en kwetsbaar zijn. Ik zal allereerst ingaan op de situatie in het Middellandse Zeegebied.

De landen aan de Middellandse Zee oefenen onder andere door hun klimaat en ligging aan zee een grote aantrekkingskracht uit op toeristen uit alle delen van Europa. Meer dan 100 miljoen mensen leven langs de kust van de Middellandse Zee, terwijl daarnaast nog bijna 100 miljoen toeristen per jaar - waaronder 1,5 miljoen Nederlanders er hun vakantie doorbrengen.

Dergelijke grote aantallen mensen trekken een zware wissel op de draagkracht van dit gebied. Vooral de vervuiling van de Middellandse Zee door de industrie, steden, dorpen, schepen en tankers en ook het toerisme, is een zorgwekkende ontwikkeling. Vele kustgebieden zijn in de loop der jaren verstedelijkt. Hoewel op deze ontwikkeling veel kritiek wordt uitgeoefend, is het goed om ook eens stil te staan bij het vakantiegenoegen van de eerder genoemde 100 miljoen toeristen. Deze grootschalige ontwikkeling heeft het mogelijk gemaakt dat voor relatief lage prijzen de Europeaan en vooral ook de Nederlander een onvergetelijke vakantie aan de Middellandse Zee kan doorbrengen.

Zoals u weet komt het merendeel van de toeristen naar het Middellandse Zeegebied voor zon, strand en zee.

Volgens de onderzoekgegevens van de Verenigde Naties waren tien jaar geleden $\frac{1}{3}$ van de stranden langs de Middellandse Zee onveilig voor baders wegens watervervuiling. In het kader van het UNEP-actieplan voor het schoonmaken van de Middellandse Zee is deze ontwikkeling stop gezet en hier en daar is zelfs een herstel opgetreden van de waterkwaliteit.

Maar naar de mening van de ANWB, en u heeft dat de afgelopen zomer op de televisie kunnen zien in het programma de Consumentenbus van Frits Bom, is er nog veel onduidelijkheid over zwemwateronderzoek en de informatie over zwemwaterkwaliteit in het Middellandse Zeegebied.

Ondanks dat er een EEG-bepaling is die landen verplicht dit onderzoek te doen en de gegevens openbaar te maken, zijn er een aantal Middellandse Zeelanden die geen of niet bruikbare gegevens verstrekken. De ANWB is daardoor dan genoodzaakt, gezien het grote aantal Nederlandse vakantiegangers in deze gebieden, zelf onderzoek te laten doen naar de kwaliteit van het water om zo de overheden onder druk te zetten betrouwbare

gegevens over zwemwaterkwaliteit te publiceren. Een en ander kan overigens tot merkwaardige situaties leiden. Zoals ik u in het begin van mijn inleiding al schetste is er weinig coördinatie en beleidsafstemming tussen de verschillende sectoren van het toerisme en aanverwante belangen. Dit blijkt ook weer uit de situatie waarbij de ANWB door een buitenlandse touroperator is gedagvaard omdat wij - en wij konden objectief gezien niet anders - minder gunstige waterkwaliteitsgegevens over een bepaalde bestemming openbaar hadden gemaakt.

De touroperator in kwestie, vreest commerciële nadelen omdat nu de waterkwaliteit minder gunstig blijkt te zijn er minder boekingen zullen plaatsvinden.

Op korte termijn kan dit inderdaad nadelige economische gevolgen hebben voor het toerisme, doch op de langere termijn is het toeristisch bedrijfsleven gediend met een goede waterkwaliteit.

Ik wil u nog graag een voorbeeld geven waaruit blijkt dat natuurbehoud en toerisme elkaar kunnen ondersteunen. Op het Griekse eiland Zakynthos wordt één van de weinige overgebleven eierlegplaatsen van zeeschildpadden op het Europese continent in toenemende mate door toerisme bedreigd.

De ANWB acht zich betrokken bij het wel en wee van de Middellandse Zee, gezien het grote aantal Nederlanders dat daar hun vakantie doorbrengt. Vanwege deze betrokkenheid heeft de ANWB initiatieven genomen om vanuit de toeristische sector een bijdrage te leveren aan het behoud van de zeeschildpadden. De ANWB heeft de grootste Griekse toeristenorganisatie gevraagd de plannen van Green Peace en het Griekse ministerie voor Milieuzaken om de zeeschildpadden te beschermen, te steunen. Tevens is gevraagd of en op welke wijze Griekse toeristenorganisaties initiatieven nemen om toeristen te wijzen op het belang van het behoud van deze dieren. Recent hebben wij van onze Griekse zusterclub vernomen dat zij graag samen met de ANWB initiatieven zal nemen om toeristen over deze situatie te informeren. In concreto kan dit betekenen dat wij in navolging van Wereld Natuurfonds Engeland en een aantal Engelse touroperators, een folder gaan uitgeven waarin de toerist gewezen wordt op de aanwezigheid van zeeschildpadden op Zakynthos en hoe zij met dat gegeven dienen om te gaan.

Naar mijn mening getuigt het van een verkeerde visie dat zeeschildpadden opgeofferd zouden moeten worden aan toeristische ontwikkelingen.

Het is naar mijn mening voor het toerisme juist bijzonder attractief en uniek om deze prachtige dieren in hun kraamkamers te kunnen observeren. Dergelijke situaties zijn toch niet alleen maar waardevol als ze via natuurboeken, of natuurfilms op de televisie, hapklaar geserveerd worden? Planmatige toeristische ontwikkeling op Zakynthos, waar toerisme en zeeschildpadden geïntegreerd naast elkaar aanwezig zijn, is zowel in het belang van de toerist, de toeristenindustrie als het ecosysteem van de Middellandse Zee.

Van de Middellandse Zee stap ik over naar de Alpen en zal daarbij het accent leggen op de wintersport. Nederlanders gaan zoals u weet massaal op wintersportvakantie.

Om u een indruk te geven over de omvang en aard van deze vorm van vakantie, ontcom ik er niet aan enige getallen en percentages te noemen. In de winter van 1986/1987 zijn ruim 1 miljoen Nederlanders met wintersport gegaan. De meeste belangstelling gaat uit naar het alpineski met ruim 600.000 deelnemers. Sterk in opkomst is het langlaufen met 270.000 beoefenaars. De overgebleven groep toeristen, 100.000, bestaat uit doorgewinterde wandelaars en natuurliefhebbers. Deze massale stroom van wintertoeristen concentreert zich op de kerst- en krokusvakantie. De Alpen worden nationaal en internationaal gekwalificeerd als een zeer waardevol maar kwetsbaar ecosysteem. Als natuurlijke hulpbron bieden de Alpen hun bewoners - vooral door het toerisme - een grote mate van welvaart. Het aantal Nederlanders dat jaarlijks in het zomer- of winterseizoen in de Alpen verblijft bedraagt 2 miljoen. Als gevolg van de explosieve en massale wintersportontwikkelingen van de laatste decennia, staat het Alpengebied echter onder een toenemende druk. De problemen die als gevolg van de massale wintersportontwikkeling zijn ontstaan, zijn uiteraard in het Alpengebied zelf bekend. Achter de schermen van "de witte wereld" woedt een grote strijd. Skiliftexploitatie maatschappijen, milieubeschermers, planologen en de plaatselijke bevolking, beraden zich over de gevolgen van het tot nu toe gevoerde beleid en zoeken de steun der wijzen voor het toekomstig beleid. In de Alpenlanden is men er ook steeds meer van overtuigd dat de wintersportontwikkeling bijgestuurd moet worden en dat het wintertoerisme niet veel meer kan groeien gezien de druk op natuur, landschap en het milieu. Er worden steeds meer initiatieven genomen om schade aan het milieu te beperken. De ANWB deelt de zorg van de Alpenlanden met

betrekking tot de gevolgen van de wintersportontwikkelingen voor de natuur en dienovereenkomstig de gevolgen voor het toerisme. Afgelopen zomer werd de toerist geconfronteerd met desastreuze overstromingen in de Alpen. Met name het feit dat de omvangrijke ontbossingen ten behoeve van de skisport als één van de mogelijke oorzaken van deze ramp kunnen worden aangemerkt, geeft nog eens aan met welke mate van zorgvuldigheid skipistes moeten worden ontwikkeld en rekening dient te worden gehouden met de ecologie. Wij mogen dus niet alles op de grillen van de natuur schuiven. Het mag niet zo zijn dat de economische behoefte aan toeristische faciliteiten zo groot is dat men het minder nauw neemt met de ecologische wetten.

Uit het voorgaande blijkt dat de in de Alpen ontstane situatie niet zo zeer aan de consument, de wintersporter is te wijten, maar veeleer het gevolg is van de besluitvorming in de Alpenlanden zelf. In feite is ook hier weer sprake van een gezamenlijke verantwoordelijkheid van toeristische donorlanden en toeristen ontvangende landen. Dit pleit voor internationaal overleg tussen regeringen en particuliere organisaties. De beweegreden van een dergelijk overleg is dat al degenen die bij het wintersportgebeuren betrokken zijn, er belang bij hebben dat de kip met de gouden eieren niet wordt geslacht, en dat de Alpen duurzaam in de toeristische behoefte kunnen blijven voorzien. Dit vraagt een grote mate van bereidheid om naar elkaars argumenten te luisteren en op grond van het gemeenschappelijk belang met elkaar een beleid te ontwikkelen dat perspectieven biedt voor een duurzaam - sustainable use - wintersport toerisme.

De ANWB streeft ernaar, door het geven van voorlichting - gedragsregels voor skiërs - en meer algemene informatie over de positieve en negatieve aspecten van de wintersport, een bijdrage te leveren aan het behoud en herstel van het kwetsbare Alpengebied. Door overleg met belangenorganisaties en wanneer daar aanleiding voor is door overleg met zusterclubs in de Alpenlanden, tracht de ANWB het beleid te beïnvloeden. Via consumentenvoorlichting draagt de ANWB tevens bij aan een veilige en plezierige wintersportvakantie.

Een belangrijk punt dat de ANWB op zijn wensenlijstje heeft staan is de noodzaak van vakantieverspreiding. Vooral voor de wintersport is vakantieverspreiding uiterst belangrijk. Toeristische concentratie in 1 à 2 periodes - kerst- en krokusvakantie - leidt tot grootschalige ontwikkeling,

milieuaantasting, hoge prijzen en lange wachttijden.

Van de Alpen stap ik over naar het Nederlandse toerisme in derde wereldlanden. Zoals al eerder gezegd, worden slechts 2% van de Nederlandse vakanties buiten Europa doorgebracht. De stroom Nederlanders die naar derde wereldlanden gaat is vrij gering en bedraagt ongeveer 120.000 vakanties per jaar. Een schatting van de totale mondiale toeristenstroom naar derde wereldlanden levert een aandeel van 10 à 15 miljoen vakanties op. Het Nederlandse aandeel hierin is ongeveer 1,5%. Een probleem is dat deze mondiale toeristenstroom zich op enkele landen, specifieke regio's en steden concentreert. Slechts 10% van de derde wereldlanden neemt 80% van het mondiale toerisme naar derde wereldlanden op.

Op een conferentie over toerisme in de derde wereld werd vorig jaar door representanten van de Europese toeristenindustrie vergaderd over de vraag of de bevolking in de derde wereld beter wordt van het toerisme.

Bij deze conferentie tekende zich een grote tegenstelling af tussen het commerciële uitgangspunt van de grote reisbureaus en touroperators en vertegenwoordigers uit de derde wereld. Volgens de laatste groepering vergroot het toerisme de sociale, culturele en economische problemen. De buitenlandse valuta moeten voor een groot deel weer worden gebruikt om materialen en voedsel in het buitenland te kopen, omdat men tegemoet wil komen aan de wensen van de westerse toerist. De werkgelegenheid in de toeristische sector is vaak seizoengebonden, de rest van het jaar staan de mensen op straat. Nationale economieën worden ontwricht door verlegging van de werkgelegenheid van de landbouwsector naar de toeristische sector. Daarnaast kan de culturele identiteit worden aangetast door een grote toevloed van toeristen. In derde wereldlanden heeft de lokale bevolking vrijwel geen invloed op de door de nationale overheid geïnitieerde toeristische ontwikkeling. De op het congres aanwezige touroperators en vertegenwoordigers van reisbureaus waren van mening dat het niet de taak is van de touroperators en hun commerciële partners, economische hulp te bieden aan ontwikkelingslanden of de sociale, economische en politieke situatie in deze landen te beïnvloeden.

Wel kunnen reisbureaus en touroperators informatie over deze landen geven, zodat de toerist in ieder geval weet wat hen daar te wachten staat. Ik heb zelf de indruk dat hier toch wel teveel het accent wordt gelegd op de negatieve kanten van het

toerisme naar derde wereldlanden.

Toerisme kan zorgen voor een verbetering van de infrastructuur, het behoud en herstel van natuur, landschap en monumenten en kan bijdragen aan het wederzijds begrip tussen de plaatselijke bevolking en de westerse toerist. Een en ander is echter afhankelijk van de opzet en planning van een toeristische ontwikkeling. Wanneer rekening wordt gehouden met de belangen van de plaatselijke bevolking en de culturele en ecologische omstandigheden, kan toerisme een goede zaak zijn voor een ontwikkelingsland.

Hoewel de verantwoordelijkheid voor het toerisme primair ligt bij de toeristen ontvangende landen bestaat de indruk dat de betrokkenheid van toeristische donorlanden niet verder reikt dan flankerend beleid op het gebied van voorlichting. Het zou goed zijn wanneer toeristische donorlanden de discussie aangaan met derde wereldlanden over de eigen ervaringen in het spanningsveld tussen economie en ecologie, natuur en cultuur.

Ik wil mijn inleiding besluiten om aan te geven hoe de ANWB op de World Conservation Strategy tracht in te haken.

Een effectieve mogelijkheid is voorlichting en educatie naar de ruim 2,6 miljoen leden. Wat het beleid betreft is vooral het overleg met belangenorganisaties, de overheid en de particuliere toeristische sector van belang.

Ik heb met deze inleiding willen aantonen dat toerisme en natuur- en cultuurbescherming vaak dezelfde belangen hebben en ik ga ervan uit dat mijn inleiding voldoende provocerend is voor een levendige discussie.

Toerisme en recreatie in het waddengebied: Kan het u wad schelen?

Inleiding mw. mr. M. Holsink

Voorzitter, geachte aanwezigen,

Het waddengebied is een van de laatste oerland-schappen, die er in Europa nog resten. Met zijn ruim 10.000 km² strekt het zich ver buiten nationale grenzen uit, van Den Helder tot aan Esbjerg.

Dit grootste getijde-gebied van Europa en in z'n soort zelfs van de wereld, neemt een sleutelpositie in in het bestaan van vele miljoenen vogels en vissen. Het is een zgn. "stepping stone" in de trekroute van allerlei soorten vogels van Siberië naar Afrika en kraamkamer van de Noordzee-vis. Het herbergt verschillende landschappen van internationale betekenis, bijvoorbeeld de duinen. Aantasting van deze functies zou desastreuze gevolgen kunnen hebben op mondiaal niveau. Dat dit unieke karakter van het gebied erkend wordt door de verschillende groepen waarover we vandaag praten, te weten consument, bedrijfsleven, overheid en natuurbeschermingsorganisaties, blijkt, voor wat de eerste twee genoemden betreft, uit het grote gebruik dat ze maken van het waddengebied. De overheid laat een grote productie aan beleidsnota's en overige regels zien en de Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee is niet voor niets opgericht.

Het gebruik door toerist en recreatie-ondernemer heeft zich sinds de tweede wereldoorlog sterk ontwikkeld. Sinds de ontdekking van de eerste "badgasten" is recreatie een massafenomeen geworden in het waddengebied. Niet alleen de eigen aantrekkelijkheid maar ook doordat elders toeristische opvanggebieden verdwijnen door

ontwikkelingen als urbanisatie, industrialisatie, ruilverkavelingen en uitbreiding van de infrastructuur hebben hiertoe geleid. Meer mensen moeten in een kleiner gebied opgevangen worden. Toerisme is in het waddengebied de belangrijkste economische activiteit.

Zonder toerisme zou slechts een fractie van de huidige bevolking op de eilanden een bestaan kunnen vinden. Sommige eilanden zouden wellicht helemaal niet meer bewoond worden.

De vraag is hoe deze economische activiteiten te combineren zijn met de aanwezige natuur- en landschapswaarden, kortom de ecologie. Een direct gevolg van de groei van recreatie en toerisme is de groei van het aantal voorzieningen, zoals hotels, restaurants, zomerhuisjes, kampeerterreinen, ontsluitingswegen, parkeerterreinen, fiets- en wandelpaden etc. Met elkaar kunnen deze een groot oppervlak innemen, dat daarmee verloren gaat voor ander gebruik.

Door verkeerde plaatsing van deze voorzieningen verliest het waddengebied stukje bij beetje, uit zowel natuurwetenschappelijk als cultuurhistorisch oogpunt, een deel van haar eigen identiteit. De juiste keuze van de locatie en inpassing in het landschap kan daarentegen vaak zorgen voor het goede evenwicht tussen economie en ecologie. Die oplossing is dus snel gevonden, zult u zeggen. Helaas blijkt in de praktijk toepassing van deze regel erg moeilijk te zijn.

De overheid blijkt niet in staat vast te houden aan haar beleidsuitgangspunten t.a.v. natuur en landschap, als andere, ook door haar na te streven doeleinden, zoals werkgelegenheid, mede afgewogen moeten worden. De recreatie-ondernemer vecht voor het mooiste plekje en offert hiervoor het collectief belang maar al te graag op. Voorbeelden van een dergelijk handelen zijn er in het waddengebied genoeg, zoals het Altea hotel op Vlieland en het geplande recreatieproject in de Lauwersmeer, midden in het Ballastplaatbos. (Op de folder moet minstens kunnen staan: "rustiek gelegen te midden van ...".)

Het weren van een buurman recreatie-ondernemer wordt meestal niet ingegeven door het bewustzijn dat de omgeving zo waardevol is, maar vanuit economische motieven.

Blijft echter overeind staan dat ook de toeristische sector er belang bij heeft dat natuur en landschap behouden blijven. Het is als het ware hun natuurlijk werkkapitaal. Hier ligt dus een gezamenlijk belang met de natuurbeschermingsbeweging.

Vanuit het duurzaam gebruik van de ecologische waarden van het waddengebied bekeken, zou de commerciële sector méér verantwoordelijkheid op zich moeten nemen als het gaat om de locatiekeus van allerlei voorzieningen. Ontwikkeling van milieuzorg binnen de toeristische tak, zoals dit momenteel bij de industriële sector een "hot item" is, zou m.i. opgepakt moeten worden. Hieronder kan bijvoorbeeld vallen het vooral laten onderzoeken van de milieu-effecten van een bepaalde locatiekeus van voorzieningen (en er dan ook rekening mee houden uiteraard).

De zojuist beschreven directe gevolgen voor de ruimte die het creëren van voorzieningen heeft, is iedereen meestal snel duidelijk. De indirecte gevolgen moeten echter ook goed in de gaten gehouden worden. Daarbij denk ik aan de waterwinning t.g.v. sterk toenemend waterverbruik in het hoogseizoen en het afvalprobleem, zowel t.a.v. afvalwater (lozingen) als wel vast afval (vuilnisbelten). Het laatste creëert vooral milieuhygiënische problemen, terwijl een gevolg van het eerste verdroging van de natuur en het verdwijnen van specifieke aan vocht gevonden levensgemeenschappen betekent. Voor beide problemen liggen oplossingen voorhanden en er wordt hieraan ook gewerkt door o.a. overheid, soms gedwongen door acties van natuurbeschermingsorganisaties. Ook het bedrijfsleven zou hier een bijdrage aan kunnen leveren. Bijvoorbeeld: waterleidingbedrijven kunnen alternatieven voor waterwinning in de duinen ontwikkelen, horeca-ondernemers kunnen afval scheiden aan de bron. In het voorgaande zijn vooral de overheid en de commerciële sector onder de loep genomen. U zult denken: waar blijft de consument?

Deze komt nu aan bod. Het gedrag van de toerist is een belangrijke factor in het te bereiken evenwicht tussen economie en ecologie. De problemen die dit kan opleveren, kwamen in de jaren 70 duidelijk tot uiting in gebieden met een kwetsbare vegetatie nl. de duingebieden. Uit een onderzoek, verricht in het kader van de publicatie "Eilanden onder de voet" (1978) van de Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee, bleek dat betreding van de duinen door grote aantallen mensen leidde tot erosie van het duingebied, een grote mate van padenvorming en verlies van vegetatie.

Bijvoorbeeld: In 1975 bedroeg de lengte van paden in grote duingebieden op Ameland 630 m per ha, terwijl deze in een stedelijk wandelgebied, het Vondelpark in Amsterdam, + 170 m per ha bedroeg.

Deze publicatie is de aanzet geweest tot het nemen van maatregelen en het kiezen van uitgangspunten in het overheidsbeleid die bescherming van de natuurlijke waarden van het waddengebied boden. Uit een, nog niet gepubliceerd, recent herhalingsonderzoek op Schiermonnikoog, blijkt dat beheersmaatregelen de gevolgen van betreding inderdaad tegen kunnen gaan, maar dat waar dit niet gebeurt, de erosie gewoon doorgaat.

Behalve dat aanwezigheid van recreanten direct gevolg kan hebben op de natuur, zoals bij betreding het geval is, kunnen ook de indirecte gevolgen groot zijn. Ik denk hierbij aan de verstoring van de fauna. Zeehonden en vogels kunnen verstoord worden tijdens het voeden, rusten en ruïen. Voor deze activiteiten houden de beesten dan minder tijd over dan ze hiervoor nodig hebben. Dit leidt tot minder vetreserves of een minder goed verenkleed bij vogels, waardoor de overtocht niet gehaald wordt en zelfs het broedsucces kan verminderen. Op het gebied van verstoring en haar gevolgen wordt nog steeds té weinig onderzoek gedaan, m.n. op gebied van waterrecreatie. Overheid en bedrijfsleven zouden hier een stimulerende rol in kunnen spelen (financiering o.a.).

Het gedrag van toeristen vloeit vaak voort uit onwetendheid en kan in die zin beïnvloed worden. Voorlichting en educatie kan leiden tot verantwoord gedrag. De Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee heeft deze taak opgepakt en doet hieraan wat ze binnen haar beperkte mogelijkheden kan. Bijv. waddenbus, vrijwilligerscampagnes op de eilanden, folders, etc. Dit geldt ook voor sommige overheidsinstituten en recreatieondernemers. Dit aspect zou echter véél meer uitgebouwd moeten worden. Voor overheid en bedrijfsleven ligt hier nog een fraaie taak die op verschillende manieren ingevuld kan worden. Bijvoorbeeld financiering van instelling die adequaat voorlichting kunnen geven, ofwel het hiervoor gebruiken van eigen kanalen. Met adequaat bedoel ik dan dat de voorlichting gericht moet zijn op het duurzaam instandhouden van de natuurlijke waarden van het waddengebied.

Als laatste wil ik aandacht besteden aan nieuwe ontwikkelingen binnen de toeristische sector. Deze doen zich voor op vele terreinen. Vandaag wil ik een aantal zaken hieruit lichten, nl. nieuwe recreatievormen (zoals surfen, ULV-vliegen, katamaranzellen), niet gebiedsgebonden recreatieprojecten (Centre Parks, geheitzes meheswasser

wellen hallen Bad) en het streven naar seizoenverlenging. Vanuit de poot "economie" worden deze ontwikkelingen ingegeven door winstverwachtingen. De consument is veelal "volgend". Hoe pakken deze ontwikkelingen echter uit voor de ecologie. Voordat dit bekend is, zijn ze veelal al weer ingevoerd. Op dit vlak pleit ik ervoor dat éérs eens wordt nagedacht over de gevolgen, deze worden onderzocht en beschreven. En tenslotte worden meegewogen in de beslissingen, die tot evenwicht in de verhouding economie-ecologie moeten leiden. Voordat we bijvoorbeeld naar seizoenverbreding streven, moet duidelijk zijn óf dit ook gevolgen heeft voor de natuurlijke waarden van het gebied.

Kan de natuur zich nog wel herstellen na het hoogseizoen als ook de tussenliggende seizoenen volgepakt worden met toeristen. Wat zijn de gevolgen van nieuwe, niet gebiedsgebonden, vormen van recreatie en horen deze wel thuis in het waddengebied? Idem dito voor de niet gebiedsgebonden recreatieprojecten.

Het gezamenlijk belang van de vier in het begin van deze lezing genoemde groepen moet m.i. kunnen leiden tot een voor de natuur verantwoord antwoord op al deze gestelde vragen. Een zgn. Wadden Conservation Strategy is mogelijk. Dan moeten we echter wel onze beperkingen aanvaarden die voortvloeien uit de doelstelling duurzaam gebruik te maken van de natuurlijke waarden die i.c. het waddengebied ons biedt.

Kan 'zacht toerisme' een bijdrage leveren aan het behoud van het natuurlijke en culturele leefmilieu van de Alpen?

Inleiding drs. M.C. Viëtor

Dames en heren,

In zijn inleiding stipte de heer Barkhof reeds aan hoe kwetsbaar de ecosystemen in de Alpen zijn en welke ernstige gevolgen een te intensief toeristisch gebruik van de berggebieden kan hebben voor mens en milieu. Vanuit de visie van de Nederlandse Milieugroep Alpen zal ik daarop nader ingaan.

Verder wil ik duidelijk maken hoe in onze ogen een mens- en milieuvriendelijk toerisme er uit kan zien en welke mogelijkheden er bestaan zo'n "zacht toerisme" te realiseren.

Want voor onze Stichting is het zonneklaar dat de huidige toeristische ontwikkelingen en het huidige toeristische beleid dringend toe zijn aan een ombuiging. De druk op de natuurgebieden in de Alpen is ontoelaatbaar hoog geworden. Daardoor dreigt dit unieke midden-europese natuur- en recreatiegebied haar grote natuurlijke waarden te verliezen.

Ik wil dit illustreren aan de rampspoed die de Alpen de afgelopen zomer in ernstige mate heeft getroffen. De aardverschuivingen en modderstromen die in veel gebieden ontstonden n.a.v. de excessief hoge neerslag kunnen zeker niet alleen worden toegeschreven aan de aanleg van skipistes en andere voorzieningen voor het grootschalige alpentoeurisme. Toch heeft de omvang van de rampen en het feit dat ze op een aantal plaatsen tegelijk zijn opgetreden veel te maken met de economische exploitatie van de berggebieden.

Om dat beter te begrijpen is het belangrijk te weten dat alpine ecosystemen bijzonder kwetsbaar zijn. Het alpine milieu is veel gevoeliger voor menselijk ingrijpen dan het laagland milieu. Door de hellingshoek is het geheel van bodem, vegetatie en gesteente veel minder stabiel. Bovendien zorgen de extreme klimatologische omstandigheden voor een korte vegetatieperiode, waardoor de vegetatie zich minder goed kan herstellen. Bij egalisatie van de hellingen voor het aanleggen van skipistes kan daardoor gemakkelijk erosie ontstaan. Bij hevige regenval kan dan de gehele bovenlaag losraken en van de hellingen naar beneden glijden. Als we bedenken dat er in het Alpengebied tienduizenden skipistes bestaan, dan wordt duidelijk dat het er voor de berghellingen weinig rooskleurig uitziet.

Zure regen en luchtverontreiniging zijn een andere belangrijke oorzaak voor de achteruitgang van de ecosystemen in de Alpen. Vooral de bergbossen hebben ernstig te lijden van de inwerking van te hoge concentraties luchtverontreinigende stoffen. Gemiddeld over de Alpen is 50 tot 60% van de hellingbossen aangetast. Ook hier bestaat er een duidelijke relatie met het toerisme vanwege de grote bijdrage van het toeristisch verkeer aan de luchtverontreiniging.

Op veel plaatsen is het bos zodanig verzwakt dat het zijn beschermende functie niet meer kan uitoefenen. Dat betekent een bedreiging van het leven in de bergdalen. Als het afsterven van de hellingbossen in het huidige tempo doorgaat, zullen veel berggebieden onbewoonbaar worden. Volgens een speciaal ontwikkelde alarmpkaart van de Duitse Alpenvereniging liggen meer dan de helft van de dorpen en steden in de Beierse Alpen in de gevarenzone. Zeker 370 kilometer van het wegennet wordt daar door aardverschuivingen bedreigd. De evacuaties die nodig zullen zijn om de bevolking in veiligheid te brengen zullen leiden tot complete volksverhuizingen.

De rampen van afgelopen zomer maakten al duidelijk dat ook het toerisme onder zulke omstandigheden wordt lamgelegd. Zo zijn in centraal Zwitserland tientallen horeca-ondernemingen failliet gegaan omdat de vakantiegebieden gedurende enkele weken voor toeristen niet toegankelijk waren. Alleen al uit eigenbelang is het dus voor de toeristenbranche van belang om de bakens te verzetten. Dat beseft is helaas nog veel te weinig aanwezig.

Vóór ik daar nader op in ga, neem ik u mee naar het prille begin van het alpentoeerisme. Ik zal u laten zien dat het tegenwoordige alpentoeerisme

zijn wortels heeft in het ideële bergtoerisme dat vanuit de alpine-organisaties in het midden van de vorige eeuw op gang is gekomen. Het is van belang dat te weten vanwege de beïnvloedingsmogelijkheden die deze organisaties hebben bij het realiseren van zacht toeristische initiatieven. In de tweede helft van de vorige eeuw kon slechts een kleine geprivilegeerde groep zich een reis naar de Alpen veroorloven. Zij kwamen vooral voor de beleving van het imposante alpenlandschap dat er toen nog ongeschonden bijlag.

In die tijd werden de alpenverenigingen opgericht met het doel de kennis over de Alpen te vergroten, de liefde voor de natuur te bevorderen, en de Alpen te ontsluiten met hutten en wegen. Reeds vóór de Eerste Wereldoorlog bestonden er in dit nog relatief eenzame en ruige gebied al enkele duizenden kilometers wandelweg en ongeveer duizend berghutten. Na de oorlog begonnen de aantallen toeristen jaarlijks sterk te stijgen. Bij een groeiend aantal mensen ontstond er behoefte aan ontspanning in ongerepte natuur. Dat is begrijpelijk omdat natuur en landschap in de zich snel ontwikkelende industriële samenleving steeds meer in de verdrukking kwamen. Het toerisme in de periode tot de Tweede Wereldoorlog beperkte zich grotendeels tot de zomermaanden en had een kleinschalig karakter. Dit bescheiden zomer-toerisme zorgde voor een welkome aanvullign op karige inkomen van de in die tijd overwegende agrarische gemeenschappen. Landbouw en toerisme gingen er hand in hand. Zo rond het begin van de jaren vijftig veranderde dat. Door de toename van de welvaart, de vrije tijd en sterk gestegen mobiliteit begon een ware run op de Alpen te ontstaan. Dat had tot gevolg dat de berghellingen in snel tempo voor het toerisme werden ontgonnen. Bergboeren gaven hun agrarisch bestaan op, verkochten hun grond aan projectontwikkelaars en vonden werk in de toeristen-industrie.

Minstens zo ingrijpend zijn de gevolgen van het zich in snel tempo ontwikkelend toerisme voor natuur, milieu en landschap van de Alpen. Honderdduizenden hectaren natuurlandschap en weide- en akkerland hebben de afgelopen tientallen jaren plaatsgemaakt voor een uitgebreide toeristische infrastructuur. Om het de enorme aantallen toeristen mogelijk te maken hun vakantiebestemmingen vlot te bereiken is het wegennet in de Alpen sterk uitgebreid en verbeterd. Tegenover de voordelen voor de toerist staan de ernstige nadelen voor milieu en bevolking, die men zich de laatste jaren pas in al zijn consequenties is gaan beseffen. De ernstige luchtverontreiniging die het

verkeer veroorzaakt, zorgt voor een sterke verslechtering van het leefklimaat van de plaatselijke bevolking.

In de toeristendorpen heeft het bouwen van vakantieverblijfsvoorzieningen verstrekkende consequenties. De kleine boerengehuchten groeiden uit tot verstedelijkte dorpen. Zo is in 1970 en 1985 het aantal vakantie woningen in Zwitserland gestegen van 110.000 tot 250.000 met in totaal ruim een miljoen bedden. In de grote toeristencentra is het aantal toeristen gedurende het hoogseizoen 10 tot 20 maal groter dan de plaatselijke bevolking.

In sommige dorpen is men er zelfs toe over gegaan om speciale zones te creëren voor de plaatselijke bevolking. De reusachtige hoeveelheden verblijfsvoorzieningen zorgen voor een ernstig milieuhygiënisch probleem in de vorm van grote hoeveelheden afval en afvalwater.

De ontwikkeling van verantwoorde verwerkingsmethoden staat in de berggebieden nog in de kinderschoenen. Grote hoeveelheden afval worden gedumpt op de vuilstort en afvalwater wordt vaak ongezuiverd geloosd op beken en rivieren.

De ernstige ecologische gevolgen van het aanleggen van skipistes zijn ongetwijfeld het meest in de publiciteit geweest en dat is niet ten onrechte. De schade die aanleg en gebruik van skipistes aanricht is groot. De enkele piste uit de begintijd van de skisport viel nauwelijks op, maar vanaf de jaren vijftig werd de ene berghelling na de andere omgevormd tot skipiste. Tussen 1964 en 1975 zijn alleen al in Oostenrijk ca. tienduizend hectare bos gerooid voor het aanleggen van pistes. Hoewel de vergunningen voor nieuwe ski-voorzieningen nu minder gemakkelijk worden afgegeven dan enige jaren geleden, komen er jaarlijks per alpenland zo'n 30 nieuwe transportinstallaties bij. In het gehele alpengebied bestaan nu ruim 14.000 banen en liften en 40.000 skipistes. Ik vind het belangrijk te wijzen op een verandering in het beleid die gaat in de richting van een verhoging van de capaciteit van de bestaande installaties.

Het gevolg daarvan is dat meer toeristen van de installaties gebruik zullen maken. Dat leidt onherroepelijk tot een toenemende druk op de zwakkere schakels in de keten van de toeristische infrastructuur. In de praktijk betekent dat bijvoorbeeld dat het aantal toeristenbedden wordt vergroot. Dat lokt op zijn beurt nieuwe toeristen aan, waardoor al spoedig blijkt dat de smalle toegangswegen niet in staat blijken de groeiende

toeristenstromen op te vangen. Zo raken steeds meer toeristendorpen verstrikt in een groeispiraal die leidt tot almaar grotere aantallen voorzieningen.

De laatste jaren zijn er nieuwe ontwikkelingen in de wintersport gaande die een ernstige bedreiging vormen voor de laatste stilte- en rustgebieden van de Alpen. Diepsneeuwskiërs laten zich met banen en liften, maar ook met helicopters hoog in de bergen afzetten en skiën op eigen houtje door de bossen en de rustgebieden voor het wild naar de dalen. Ze zorgen voor een ernstige verstoring van de fauna van de berggebieden. Bovendien wordt de jonge bosaanplant omvergeschied waardoor het jonge bos - dat op den duur het afstervende alpenbos moet gaan vervangen - geen kans krijgt op te komen. Ook de gletsjers van de Alpen worden steeds verder voor het toerisme ontsloten. Kabinebanen en gletsjermetro's verplaatsen jaarlijks tienduizenden zomer-skiërs en zoonaanbidders naar de eeuwige sneeuw, die nu al op meer dan 40 plaatsen in de Alpen in gebruik is voor het gletsjerskiën.

De meest recente ontwikkeling in de wintersport is het besneeuwen van de pistes met sneeuwkanonnen. Deze installaties produceren onder hoge druk en m.b.v. grote hoeveelheden water en energie "kanonnensneeuw". De nadelige milieueffecten zijn de verstoring van het microklimaat van de bodem, het opengraven van de hellingen voor de aanleg van de aanvoerleidingen, en het aftappen van bergbekken en rivieren.

De 50 miljoen toeristen die jaarlijks de Alpen bezoeken zorgen voor een ernstige aantasting van de kwetsbare ecosystemen. Het tot nu toe gevoerde beleid heeft niet kunnen voorkomen dat deze jaarlijks verder degraderen. De Alpen hebben dringend behoefte aan een beleid dat is afgestemd op de ecologische draagkracht van het landschap. De bestaande infrastructuur voor het grootschalig alpentoeerisme is ruim voldoende voor alle toeristen die de Alpen bezoeken, indien de voorzieningen optimaler zouden worden benut. Dat kan door het doorvoeren en verbeteren van een Europees vacatiespreidingsbeleid.

De alpennatuur buiten de grote toeristencentra moet volstrekt worden ontzien en het avontuur buiten de pistes moet tot een absoluut minimum beperkt blijven. Dat kan door een betere handhaving van de natuurbeschermingswetgeving en de verbetering en uitbreiding van de ruimtelijke ordeningswetgeving voor berggebieden. Het Zuid-duitse Beieren gaf de aanzet door het opstellen

van een zoneringsysteem dat het berggebied in drie zones verdeelt. In de hooggebergte-zone is het bouwen van voorzieningen voor het toerisme ten strengste verboden, in de aansluitende bufferzone zijn onder bepaalde voorwaarden nog beperkte veranderingen mogelijk. In Salzburg in Oostenrijk weigerde de deelstaatregering een vergunning af te geven voor de verbinding van de skigebieden Maria Alm - Dienten door drie skiliften en elf skispistes. De aanleg zou een te grote belasting betekenen voor het kwetsbare milieu ter plekke. Zo zijn er met name in de Duitstalige alpenlanden een aantal van zulke positieve ontwikkelingen te melden.

Van echte veranderingen in het toeristische beleid is in het algemeen nog geen sprake. De vaak niet renderende voorzieningen "dwingen" toeristencentra er a.h.w. toe een nieuw toeristisch aanbod te creëren om daarmee te proberen meer toeristen binnen te halen. De omliggende toeristengemeenten doen hetzelfde zodat de verwachte inkomsten uitblijven en de nog aanwezige natuur- en cultuurlandschappen verder worden volgebouwd. Deze ontwikkeling wordt in stand gehouden omdat de verlieslijdende ondernemingen met enorme sommen overheidsgeld voor een faillissement worden behoed. Een voorbeeld van zo'n ontwikkeling is het zomerskigebied Kaunertal in Tirol in Oostenrijk dat reeds enkele jaren na de openstelling grote verliezen leed en nu door de deelstaatregering "kunstmatig" in leven wordt gehouden.

Deze ontwikkelingen maken duidelijk dat naast ecologische nu ook economische overwegingen manen tot een herbezinning op het huidige toerisme in de Alpen. Het huidige massale alpentoeurisme is hard bezig de eigen fundamenten te ondergraven. Als het landschap in de Alpen verder erodeert, dan dreigt de toerist letterlijk en figuurlijk slachtoffer te worden van de ontwikkelingen die mede door hemzelf op gang zijn gebracht. De alpenverenigingen in de alpenlanden waren de eerste organisaties die begonnen in te zien dat het toegankelijk maken van de Alpen voor het toerisme op den duur een ernstige bedreiging zou betekenen voor het alpenmilieu. Voor de alpenverenigingen is de ontsluitingsfase van de Alpen met paden, berghutten en andere voorzieningen daarom afgesloten. Het gaat nu om een goed beheer en om het herstel van de aangerichte fase, zo stellen zij. De meeste alpenverenigingen hebben uitgebreide alpenbeschermings-programma's opgesteld waarvan voorlichting en educatie een belangrijk onderdeel vormen. Ook de beïnvloeding

van het toeristisch beleid van de overheden in de richting van het zacht toerisme rekenen zij tot hun nieuwe takenpakket.

"Zacht" toerisme is een vrij nieuw en ook een vrij breed begrip. Er worden initiatieven onder verstaan die zijn aangepast aan de draagkracht van het natuurlijke en culturele leefmilieu in de Alpen. Dit als tegenhanger van het "harde", meer commercieel gerichte grootschalig toerisme, waar ik in het begin van mijn betoog op in ben gegaan. In de gebieden die hun oorspronkelijk karakter hebben weten te behouden, kan het zachte toerisme voorkomen dat projectontwikkelaars voorzieningen voor het massatoerisme laten bouwen. Een voorbeeld van een zacht toeristisch project dat is geïnitieerd door de Duitse en Oostenrijkse alpenverenigingen vinden we in het Virgental in Oost-Tirol. Dit project had tot doel de inkomsten uit het wandeltoerisme te vergroten zonder daarbij de hoge natuurlijke en culturele waarden van het dal te verstoren. Daartoe organiseerden de alpenverenigingen een uitgebreide wervingscampagne onder haar leden die het aantal overnachtingen met name in het voor- en naseizoen met ongeveer 40% deed stijgen, en daarmee zorgde voor een meer optimale benutting van de bestaande infrastructuur.

Dit kleinschalig toerisme brengt, mits aan een aantal voorwaarden is voldaan, de natuur en cultuur van de bergstreken nauwelijks schade toe. Het is gebaseerd op de mogelijkheden die het landschap van nature biedt en op de al bestaande voorzieningen zoals familiepensies en dorpswinkels. Als uitbreiding daarvan nodig is, gebeurt dat stapsgewijs en in overeenstemming met de plaatselijke bouwstijl. De gecreëerde voorzieningen zijn weinig kapitaalintensief en kunnen daarom door de plaatselijke bevolking zelf worden georganiseerd.

Een ander voorbeeld van een zacht toeristisch project is Hotel Ucliva in het Zwitserse dorp Waltensburg. Dit hotel is op coöperatieve basis opgezet en wordt geleid door een groep jonge dorpsbewoners. De bedrijfsvoering geschiedt volgens ecologische inzichten, d.w.z. dat gebruik wordt gemaakt van ter plekke geteelde producten en dat de energievoorziening berust op regenererbare bronnen. Toeristen die dit initiatief ter harte gaat kunnen een aandeel kopen en aldus meedenken en meebeslissen over de gang van zaken. Volgende stap in het project is het creëren van nieuwe arbeidsplaatsen in het dorp om wegtrekken van de bevolking naar de grote steden te voorkomen.

Bij de planning van dergelijke initiatieven dient een afgewogen verhouding te worden nagestreefd tussen bevolkingsaantal en toeristenaantal. De belangen van de plaatselijke bevolking en het behoud van het eigen karakter van de streek staan daarbij voorop. Verder zullen eventuele uitbreidingen altijd gekoppeld dienen te zijn aan verantwoorde milieubescherming.

De opbrengsten van het zachte toerisme zijn bescheiden, maar daar staat tegenover dat de uitgaven van de toeristen direct ten goede komen aan de streek. Ze zijn een aanvulling op het inkomen dat de bewoners verwerven uit de landbouw, bosbouw en huisnijverheid. De handhaving van deze beroepen is behalve voor de lokale economie ook van belang voor de natuur. Immers, bergboeren en bosbouwers onderhouden het landschap en zonder deze activiteiten die meestal nog in harmonie met de natuur plaatsvinden zou het landschap verkommen.

Toeristen, maar ook de toeristische organisaties, hebben een belangrijke rol bij het tot stand komen van initiatieven die een duurzaam gebruik maken van de natuur en cultuur van de berggebieden. Hun instelling en gedrag geeft mede richting aan het beleid en de praktische realisatie daarvan in de vakantiegebieden. Indien toeristen zich meer bewust worden van hun behoeften en wensen t.a.v. de vakantiebestemming, kan dat ertoe leiden dat de reisdoelen gericht worden gekozen dan tot nu toe meestal het geval is. Als de nu nog ongeschonden landschappen in de Alpen worden overspoeld door toeristen die op zoek zijn naar stedelijk vermaak en luxe en comfort, dan is het met de oorspronkelijkheid van die gebieden snel gebeurd. Dan zal in zulke gebieden, die bij uitstek geschikt zijn voor de ontwikkeling van het zachte toerisme, een standaard toeristisch aanbod worden gecreëerd waarmee het streekeigen karakter zal verdwijnen.

Meer in het algemeen gesproken zou een groter verantwoordelijkheidsbesef bij toeristen de bescherming van natuur en landschap van de vakantiegebieden sterk ten goede komen. Het recht op vrije betreding van het alpenlandschap, zoals dat vrijwel overal in de Alpen bestaat, houdt nl. ook een zekere verantwoordelijkheid in t.a.v. de vakantieomgeving. Dat betekent bijvoorbeeld dat toeristen zich op basis van vrijwilligheid zekere beperkingen kunnen opleggen bij de beoefening van hun activiteiten. Het afzien van skiën op pistes met een te dun sneeuwdek en het vermijden van het

skiën buiten de piste en de gebaande routes zijn daarvan voorbeelden.

Voorlichting en educatie zijn belangrijke instrumenten om deze veranderingen in houding en gedrag te realiseren. Want naast structurele veranderingen in het toeristisch beleid, verdient de bewustmaking van toeristen meer aandacht dan zij tot nu toe heeft gekregen. Dat is bepaald niet alleen een taak voor de alpenverenigingen en andere niet-commerciële organisaties. In onze visie zouden voorlichting en educatie een vast onderdeel dienen te zijn van de activiteiten van elke organisatie die de Alpen als vakantiebestemming kiest.

Om de Alpen als belangrijk midden-Europees natuur- en recreatiegebied effectief te beschermen zullen overheden, bevolking én toeristen zich samen tot het uiterste dienen in te spannen.

Zijn reisorganisaties verpestend?
Inleiding F.G. Fransen

"De reisorganisator in het hol van de leeuw"

1. Discrepantie tussen wensen van de toerist en wensen t.a.v. het instandhouden van natuur en cultuur.
2. Overheid dient grenzen van de toeristische ontwikkelingen in haar land te bepalen.
3. Naast economisch gewin is er een sociaal maatschappelijke verantwoordelijkheid van de reisorganisator om de toerist te wijzen op het belang van instandhouding van natuur en/of cultuur.
4. Toerisme is het slachtoffer van milieuvervuiling in natuur en cultuur.
5. Georganiseerde groepsreizen beperken belasting van het natuurlijk milieu.
6. World Conservation Strategy dient de leidraad te zijn voor overheden en commerciële invulling met betrekking tot toekomstige ontwikkelingen.
7. Nederland moet niet op de schoolmeestersstoel gaan zitten!

Toelichting op de stellingen

1. De plekken waar de toerist zich thuisvoelt (weer/klimaat op eerste plaats en daarna landschap/cultuur op tweede plaats bij vliegvacanties) zijn vaak de plekjes die uit milieu-overwegingen beschermd dienen te

worden. Toeristische activiteiten versus rust is de tegenstelling die veel voorkomt.

2. Het zijn de overheden die veelal het economisch gewin laten prevaleren (bijv. onder druk van een werkloosheidsprobleem) boven het instandhouden van en natuurlijk milieu of de cultuur. Overheden verstrekken veelal zelfs subsidies. Commerciële bedrijven kunnen slechts opereren in bestemmingslanden in het kader van de door de overheden aangegeven kaders. Invloed hierop van de zijde van de commerciële organisaties is niet of nauwelijks mogelijk en wordt ook niet op prijs gesteld. Het maken van plannen met als leidraad de World Conservation Strategy is aanbevelenswaardig.
3. Reisorganisatoren kunnen door het leggen van accenten in ontwikkelingen meehelpen aan behoud van cultuur en/of natuur (bijv. organiseren van rondreizen in bepaalde landen i.p.v. strandvacanties). Individualisering van de westerse mens en toerist leidt tot een ontwikkeling waarbij kleinschaligheid van toeristische activiteiten optreedt. Daarnaast zal massatoerisme altijd blijven bestaan. Voorlichting door de reisorganisatie kan een belangrijke rol spelen bij het instandhouden van cultuur en/of natuur. Voorlichtingsbijeenkomsten van Arke in Utrecht nadat cliënt intercontinentale reis geboekt heeft.
4. Zure regen is funest voor bossen en wouden. Getroffen gebieden worden daarnaast nog eens benadeeld doordat toeristen uitblijven. Toeristen, die op zich geen enkele schade aan die bossen toebrengen. Minder gebieden zijn in staat om toeristen op te vangen en hun een plezierige vakantie te bezorgen. De druk op andere gebieden neemt dientengevolge toe.

Culturele tegenstellingen in Zuid-Oost Azië zoals bij Thailand onder invloed van de nadrukkelijke aanwezigheid in het verleden van een grote Amerikaanse troepenmacht hebben er toe geleid dat de westerse toerist wordt onthaald op mondain, westers vermaak, waarvan het bestemmingsland meent dat dit ook op prijs wordt gesteld door deze toerist. Veel toeristen zijn echter teleurgesteld na zo'n reiservaring; men verwachtte de oosterse cultuur.

5. Het milieu wordt veel minder belast door de uitstoot van uitlaatgassen van vliegtuigen met 200, 300, 400 passagiers of van bussen met 40 of 45 passagiers dan van de uitlaatgassen van de vele auto's die door deze vacatiegangers gebruikt zouden kunnen worden. 50% van de vacatiegangers die een georganiseerde vakantie boeken via een reisorganisatie boeken een reis per vliegtuig, bus, trein of boot. Dit zijn naar schatting 1,5 miljoen mensen. Indien zij gemiddeld met z'n tweeën in een auto zouden gaan zou dit een extra belasting van het milieu door de uitlaatgassen van 750.000 auto's betekenen. En dan praten we alleen nog maar over het piekleine Nederland.
6. Het uitgangspunt van de WCS om te komen tot een geïntegreerde en samenhangende strategie ten aanzien van de zorg voor het milieu is de enige oplossing gezien vanuit het toeristische oogpunt. Toerisme is immers mondiaal en trekt zich niets aan van grenzen. Zonder WCS en de uitvoering hiervan wordt het toerisme op lange termijn bedreigd.
7. Nederland moet niet vanuit haar elitaire, op westerse denkbeelden gebaseerde, visie andere landen, zoals bijvoorbeeld ontwikkelingslanden, vertellen wat zij fout doen en moeten verbeteren. Respect voor de eigen denkwereld, cultuur en economische problematiek van de bestemmingslanden zal tot meer resultaat leiden dan het opgeheven vingertje. Een internationaal verbond genereren (wederom WCS) zal effectiever blijken te zijn en zal de 'culture gap' tussen Nederland en bestemmingslanden niet zo overduidelijk aantonen!

Verslag discussie

Samenstelling panel:
r. N.P.H.J. Roorda van
Eijsinga (voorzitter)
ir. J. Barkhof
mw. mr. M. Holsink
rs. M.C. Viëtor
G. Fransen

De voorzitter maakt eerst enkele algemene opmerkingen. Uitgangspunt van de discussie zou z. i. moeten zijn dat de natuurlijke - of beter: de gegeven - situatie hooguit mag worden **gebruikt** maar niet **verbruikt**. Gebruik gaat weliswaar per definitie ook gepaard met veranderingen maar de gevolgen zijn dan nog aanvaardbaar. Van belang is te weten waar de grens ligt; m.a.w.: wanneer gaat gebruik over in verbruik?

Verder zou spreker eraan hechten indien de deelnemers aan de discussie zich niet ingraven, en niet vervallen in het herhalen van al uitgedragen standpunten. Meer waarde heeft het vanmiddag constructief naar praktische oplossingen te zoeken. Adagium zou moeten zijn: hoe zorgt de huidige generatie ervoor dat ook haar kinderen nog een leefbare wereld overgedragen krijgen.

Als eerste spreker uit de zaal dient zich de heer Van der Zande aan. Vooral de betogen van de heren Barkhof en Fransen hebben hem nogal geprikkeld. Eerlijk gezegd weet hij niet goed raad met hun dualistische opstelling. In dat verband heeft hij drie opmerkingen:

- Uit het boek "Die Landschaftsfresser" van prof. Krippendorf blijkt overduidelijk dat het toerisme (in het Alpengebied) een kankergezwel is. De beide sprekers deden echter of dit gezwel met een aspirientje te verdrijven valt.
- Voortdurend maken de heren Barkhof en Fransens melding van de kip met de gouden eieren, die toch vooral niet geslacht mag worden. Hoe stellen zij zich dat voor? Het toerisme draagt toch in belangrijke mate bij aan natuur- en landschapsvernietiging. Niet aflatend zijn "elites" op zoek naar onontgonnen plekken. Zodra

ook die massaal bezocht worden, wijken deze elites uit naar andere ongerepte oorden.

- Een modeterm vandaag de dag is partnership, waarmee gezegd wil zijn dat het bedrijfsleven zijn eigen verantwoordelijkheid op het vlak van natuur en milieu moet voelen en aanvaarden. Hoe valt die instelling te rijmen met de uitspraak van de heer Fransen dat de Portugese regering het laatste woord heeft (inzake een mogelijke vestiging van het bedrijf van de heer Fransen aan een maagdelijke kust in Portugal).

De heer Viëtor kan zich volledig verenigen met de opvatting van de heer Van der Zande. Vandaar zijn pleidooi voor het zachte toerisme. Decentralisatie kan onder bepaalde voorwaarden een oplossing bieden. Overleg tussen alle betrokkenen acht hij een noodzaak.

De heer Barkhof distantieert zich enigszins van de denkbeelden van de heer Van der Zande. Een zekere milieuteruggang is ooit geaccepteerd; waar het nu om gaat is verdere teruggang een halt toe te roepen. Als voorbeeld noemt hij het zgn. helicopterskiën (Tiefschnee-skiën na met een heliöopter te zijn afgezet). In de Alpen vereist dit een ruimtelijke-orderingsbeleid (zoning, afgrenzing kwetsbare gebieden). Verder veronderstelt de heer Barkhof dat vakantie-spreiding uitkomst biedt. Met dezelfde voorzieningen kan dan een grotere capaciteit worden bereikt.

De heer Van der Zande roert zich opnieuw. Hij heeft nl. geen antwoord gekregen op zijn vraag hoe het nu eigenlijk gesteld is met het zgn. zelf-reinigend vermogen van het bedrijfsleven. De heer Fransen kan zich bezwaarlijk verschuilen achter de Portugese overheid die - zoals bekend - weinig speelruimte heeft vanwege de nijpende werkloosheid. Met een voorlichtingsfolder van de toeroperator zijn we er niet!

De heer Schroevens proeft een inwendige tegenspraak. Een spreiding in ruimte en tijd - zoals de heer Barkhof die voorstaat - is alleen heilzaam onder bepaalde voorwaarden. Voor hem is de vraag of aan die voorwaarden voldaan kan worden bij het huidige massatoerisme.

De heer Fransen verzet zich tegen deze visie. Het gaat toch niet aan de op een na grootste bedrijfstak ter wereld de nek om te draaien. Bovendien gaat dat in tegen de belangen van de meeste mensen, die hun toenemende vrije tijd aangenaam willen vullen.

De heer Mörzer Bruyns is de mening toegedaan dat locale overheden maatregelen moeten nemen. In

Nederland heeft hij al zoveel natuurterreinen het loodje zien leggen dat het de hoogste tijd wordt de resterende waardevolle gebieden te sparen. In de rest van de wereld is het al niet veel beter en zou alles in het werk moeten worden gesteld verdere teruggang te voorkomen. Hoe denkt de ANWB dat te bereiken?

Het antwoord komt niet van de heer Barkhof maar van de heer Fransen. Die weet hoopgevend te melden dat in Tirol niet langer skiliften mogen worden gebouwd. Dat mag dan zo zijn - zegt de heer Viëtor - maar intussen verhoogt men van de bestaande installaties op een drastische manier de capaciteit, met alle schadelijke gevolgen vandien (grotere aantrekkingskracht, en uitbreiding van alle secundaire voorzieningen).

Ook de heer Barkhof laat optimistische geluiden horen. In Zwitserland heeft het milieubewustzijn een dusdanige hoogte bereikt dat de aanleg van skipistes is bevroren. De heer Mörzer Bruyns toont zich niet erg overtuigd: wat te denken van het Franse, Italiaanse en Oostenrijkse beleid in dezen. Vooral in Frankrijk is nog geen kentering te bekennen.

De heer Beugels verwacht het nodige van een opvoeding van degenen die het hooggebergte ingaan. Bij de ANWB is van zo'n opvoeding van haar leden nog weinig te bespeuren, ofschoon deze organisatie een trek naar het hooggebergte wel stimuleert. Een beroep op de ANWB lijkt voorshands gericht aan dovemans-oren.

De heer Barkhof bagatelliseert de activiteiten van zijn bond op dit vlak. Het blad "Op pad" heeft zich slechts marginaal met deze wijze van vacatiebesteding bezig gehouden. Spreker toont zich overigens bereid tot een gesprek.

De voorzitter zou willen weten of wel genoeg gedaan wordt aan publieksvoorlichting. Hierop reageert de heer Bakker met de vraag of er voldoende kennis op dit terrein is. De vandaag gepresenteerde gegevens over Waddenzee en Griekse schildpad geven hem niet de indruk dat er over de hele linie voldoende bekend is. De heer Viëtor denkt dat het niet zozeer kennisgebrek als wel de "vertaalslag naar het publiek" is waaraan het schort. Mevrouw Holsink bevestigt dat het aan kennis niet ontbreekt. Nader onderzoek kan natuurlijk nooit kwaad maar indien het bedrijfsleven zou willen heeft het meer dan genoeg gegevens voorhanden om verantwoorde voorlichting te bedrijven. Spreekster heeft evenwel de indruk dat het bedrijfsleven weinig behoefte heeft aan zulke voorlichting. Objectieve voorlichting veronderstelt vooral voldoende financiële

middelen, bijv. bij de overheid of bij milieu-groepen. Waarom - zo vraagt de heer Van der Zande - wordt daartoe de toeristenbelasting niet aangewend?

De heer Van Roijen verzet zich tegen het idee als zou in het buitenland zo weinig worden ondernomen om de natuur te sparen. Niets is minder waar. Als voorbeeld noemt hij een klein Italiaans plaatsje waar de plaatselijke overheid het grootschalige toerisme weerde. Daarentegen werd op meer bij de omgeving passende wijze de werkgelegenheid bevorderd.

Spreker doet een beroep op de reisorganisaties een erecode in het leven te roepen die ervoor moet zorgen dat natuur en landschap meer worden ontzien.

Tenslotte attaqueert de heer Van Roijen de ANWB in de persoon van de heer Barkhof vanwege het achterhouden van waterkwaliteitsgegevens van de Middellandse Zee (aan de Italiaanse kust). Openheid zou voorop moeten staan.

Op voorgaande aspecten wordt niet meteen gereageerd. Eerst komt de heer Sinke aan het woord met een beschouwing over educatie. Hij steunt de heer Stortenbeker (spreker van hedenochtend tijdens de plenaire zitting) in zijn oproep tot een ethische revolutie. Verder gewaagt hij van een te gering maatschappelijk draagvlak en van de noodzaak tot het gezamenlijk optrekken van gebruikers (toeristen) - beleidsmakers - investeerders. Een gewijzigde "attitude" kan alleen worden bereikt met een betere "vertaalslag naar het publiek". Zijn conclusie luidt dat de educatie niet teveel moet uitgaan van de natuur-beschermingsorganisaties.

De heer Maas schetst het dilemma waarvoor óók de natuurbeschermer staat. Wat kan nu nog wel en wat niet? Z.i. maximaliseert de ANWB het geluk. Wil je niet tekort komen, dan zul je toch ook moeten reizen. Wat dat reizen (het verplaatsen sec) voor ellende teweeg brengt wordt gemakshalve niet eens besproken. Van de ANWB kan dat ook nauwelijks worden verwacht, gezien haar allesomvattende taak die ze zich zelf heeft toebedeeld.

De heer Fransen biedt genereus aan in zijn reis-gidsen een pagina op te nemen over het gewenste toeristengedrag in kwetsbare gebieden.

Dat gaat de heer Maas niet ver genoeg. Waarom in bedoelde tekst niet uitgedragen dat de toerist maar het beste thuis kan blijven als hij de natuur een goed hart toedraagt.

Hierop antwoordt de heer Fransen met een

onomwonden: "Nee. Wat wilt u nu? De mensen moeten toch ergens blijven. Thuis produceren ze ook afval en milieuhinder".

De heer Vlijm heeft vooral moeite met de "individuele" reizen, georganiseerd door reisbureaus. Juist het opzoeken van afgelegen, ongerepte oorden veroorzaakt veel schade aan de natuur. Dan kan de toeroperator zich maar het beste op het massatoerisme werpen, pogend die massa's uit natuurgebieden en reservaten te houden. Hij pleit ervoor in reisgidsen aan te geven welke gebieden niet betreden mogen worden. Volgens de heer Fransen zijn de individuele reizigers niet tegen te houden; zo'n 35% van de vacatiegangers heeft geen behoefte aan derden in zijn gezelschap.

De heer Viëtor komt terug op de uitlatingen van de heer Van Royen inzake een erecode. Hij toont zich een warm voorstander van bedoelde suggestie. Uit zo'n erecode zou kunnen blijken hoe goed de reisorganisatoren het menen. Dan valt er verder te praten met de natuur- en milieu-organisaties. De voorzitter is erg benieuwd te horen of er bij het bedrijf van de heer Fransen werkelijk van zo'n erecode sprake zou kunnen zijn. Tegenover de concurrenten betekent dat nl. nogal wat. En - zo is spreker bekend - in het bedrijfsleven snijdt men elkaar liever de nek af dan dat men zich ten opzichte van de concurrent kwetsbaar opstelt. De heer Fransen staat zeker niet afwijzend tegenover het idee. Hij is zelfs genegen een soort studiedag/voorlichtingsdag te organiseren om het denkbeeld van een erecode aan de orde te stellen. In de Raad van Europa - zo deelt de heer Mörzer Bruyns mee - is ooit een aanbeveling opgesteld voor toeristisch gedrag. Zoals wel vaker, lukte het Frankrijk de aanvaarding ervan te torpederen. Het zou geen kwaad kunnen deze (verworpen) stukken er eens bij te pakken.

De heer Van der Zande wijst op het bestaan van lijsten met kwetsbare gebieden (o.a. van IUCN en de Raad van Europa), die bij voorgenomen hotelbouw of infrastructuurwijziging goede diensten kunnen bewijzen. Hij beseft terdege dat je als bedrijf zeer sterk in je schoenen moet staan om de aanleg van een vakantievoorziening in zo'n gebied te weigeren, mét toestemming van de bevoegde autoriteiten.

De heer Sinke refereert aan een onlangs gehouden internationaal congres op initiatief van oud-minister Winsemius. Op kosten van Canada en Nederland - zo werd tijdens dit congres besloten -

zal er een bureau van onafhankelijke deskundigen komen dat onderzoekt welke milieu-effecten investeringen in de derde wereld hebben. Wellicht is iets vergelijkbaars op het vlak van het toerisme mogelijk.

De heer Folmer maakt vervolgens een analyse van het toerisme. De vraag naar reizen komt van de toerist zelf; de reisorganisatie stemt daar het aanbod op af. Pas op aanwijzing van de overheid past de reisorganisatie haar programma eventueel aan. Van deze constructie moet het ergste worden gevreesd bij de zgn. adventure-reizen, het off-the-road-motorcrossen, het heli-skiën etc. Wat denken reisorganisaties en de ANWB aan zulke desastreuze ontwikkelingen te doen?

De heer Barkhof ziet voorgaande vraag kennelijk als een rethorische, want hij gaat eerst in op de door de heer Van Roijen aangesneden kwestie van vermeende achterhouding van waterkwaliteitsgegevens. Uit de repliek van de heer Barkhof wordt duidelijk dat de ANWB op het ogenblik voorzichtig omspringt met haar waterkwaliteitsgegevens vanwege een juridisch steekspel met een toeroperator die zich door publicatie van zulke gegevens geschaad voelt.

Na enig geharrewar tussen de heer Barkhof en de heer Van Roijen, waaraan de voorzitter een einde maakt omdat het door de vergadering buiten de orde wordt gevonden, komt de heer Barkhof alsnog te spreken over een eventueel ontmoedigingsbeleid zoals gesuggereerd door de heer Folmer. Spreker laat er geen misverstand over bestaan dat de ANWB daar niet voor voelt. Er is nu eenmaal behoefte aan toerisme en de ANWB wil dat begeleiden. Die zienswijze kan óók inhouden mensen te stimuleren in Nederland een fietstocht te maken.

Mevrouw Holsink beseft dat ontmoediging niet eenvoudig is. Toch zal het ervan moeten komen in bepaalde streken en reservaten. Wellicht dat het prijsmechanisme hier uitkomst brengt. De heer Vlijm heeft tegen die suggestie geen bezwaren. Verder veronderstelt hij dat educatie van groot belang is. Hoe dan ook zal er tevens iets moeten worden gedaan door de overheden. Omdat de overheden voortdurend van samenstelling en dus van mening wisselen, is het volgens de voorzitter de vraag of van overheden veel mag worden verwacht. Met mevrouw Holsink is hij van mening dat toetsing van e.e.a. beter kan worden overgelaten aan een gezelschap waarin alle betrokkenen zijn vertegenwoordigd.

De heer Van der Zee oppert het idee de zgn. subtropische zwemparadijzen en vergelijkbare vakantie-oorden te situeren in weinig kwetsbare gebieden (uit een oogpunt van natuur en milieu weinig waardevol). De meeste bezoekers van zulke vermaakcentra - zo is gebleken - hebben totaal geen behoefte aan natuur. Voor campings geldt vaak hetzelfde; een groot deel van de bezoekers van een camping is niet van het terrein weg te slaan. Indien aan zijn suggestie gehoor wordt gegeven, kan de natuur worden gespaard zonder dat de vakantie-gangers onpopulaire maatregelen behoeven te worden opgelegd.

De heren Barkhof en Fransen melden dat zulks al wel gebeurt, althans indien "feasibility"-studies uitwijzen dat er kans van slagen is. Helaas - zo blijkt uit de reactie van mevrouw Holsink - gaat het dikwijls anders toe; veel toeroperators situeren hun vakantie-oorden bij voorkeur in natuurgebieden. In de reisfolders wordt daarmee gecoquetteerd.

De heer Viëtor is van oordeel dat invloed moet worden uitgeoefend op de bestemmingskeuzen. Veel mensen weten vaak niet goed waar ze heen willen en waar ze heengaan. Eerlijke voorlichting is op haar plaats. Als voorbeeld noemt hij folders over Tessin waarin zonder omwegen wordt meegedeeld dat in sommige stadjes voor de automobilist weinig eer valt te behalen vanwege smalle straatjes en parkeerverboden. De een zal zo'n omgeving wel waarderen; de ander juist niet. Nu lijkt de toeroperator aan alle wensen tegelijk tegemoet te willen komen.

De heer Fransen zou het idee willen ontzenuwen dat oneerlijke voorlichting heden ten dage tot de mogelijkheden behoort. De klanten zijn uiterst kritisch en klagen de toeroperators onmiddellijk aan indien in de reisfolders onwaarheden staan.

De voorzitter tracht in kort bestek de strekking van het hedenmiddag besprokene weer te geven. Het heeft geen zin iemand van de betrokkenen de zwarte piet in handen te spelen. Het gaat erom met z'n allen de goede kant op te komen. Belangrijke suggesties daartoe zijn een verbeterde voorlichting en educatie, en het in het leven roepen van een erecode door toeroperators.

Tot slot dankt de voorzitter alle aanwezigen voor hun aandacht, en de deelnemers aan de discussie in het bijzonder, voor hun bijdragen.